

ОСНОВНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Володимир Гузь, Наталія Гузь

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті порушено проблему розвитку емоційного інтелекту молодших школярів як важливого складника формування особистості. Розкрито основні поняття дослідження. Проаналізовано емоційну сферу як головний аспект розвитку «емоційного інтелекту» особистості молодшого школяра. Доведено необхідність вивчення емоційних виявів дітей і розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з особливими освітніми потребами насамперед у період їхньої адаптації до інклюзивного освітнього середовища початкової школи. З'ясовано, що високий рівень емоційного інтелекту впливає на благополуччя дитини. Така дитина здатна регулювати власні емоції, вона менш схильна до стресових ситуацій, соціально пристосована й адаптована в суспільстві. Діти, які мають низький рівень емоційного інтелекту, частіше стикаються з різними труднощами в школі, у них можуть виникати проблеми психічного розвитку. Автори статті підкреслюють, що молодший шкільний вік є сприятливим періодом щодо розвитку здібностей особистості диференціювати й надалі розпізнавати емоційні стани, відчуття та переживання, як свої, так і оточення. Теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу також виокремити чинники розвитку емоційного інтелекту й окреслити перспективні напрями подальших досліджень у межах порушеної проблеми. Одним із них є експериментальне дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в інклюзивному просторі початкової школи.

Ключові слова:

емоційний інтелект; молодші школярі; чинники розвитку емоційного інтелекту; інклюзивний простір.

Аннотация:

Гузь Владимир, Гузь Наталья. Основные факторы развития эмоционального интеллекта у младших школьников в инклюзивном пространстве начальной школы. В статье поднимается проблема развития эмоционального интеллекта у младших школьников как важная составляющая формирования личности. Раскрыты основные понятия исследования. Проанализировано эмоциональную сферу как главный аспект развития «эмоционального интеллекта» личности младшего школьника. Доказана необходимость изучения эмоциональных проявлений детей и развития эмоционального интеллекта младших школьников с особыми образовательными потребностями, прежде всего в период их адаптации к инклюзивной образовательной среде начальной школы. Определено, что высокий уровень эмоционального интеллекта влияет на благополучие ребенка. Такой ребенок способен регулировать собственные эмоции, меньше подвержен стрессовым ситуациям, социально приспособлен и адаптирован в обществе. Дети, имеющие низкий уровень эмоционального интеллекта, чаще сталкиваются с различными трудностями в школе, у них могут возникать проблемы психического развития. Авторы статьи подчеркивают, что младший школьный возраст – это благоприятный период, в котором личность учится дифференцировать и в дальнейшем распознавать эмоциональные состояния, ощущения и переживания как собственные, так и других людей. Теоретический анализ научной литературы позволил также выделить факторы развития эмоционального интеллекта и определить перспективные направления дальнейшего исследования проблемы, поднятой в статье. Одним из них является экспериментальное исследование уровня развития эмоционального интеллекта младших школьников в инклюзивном пространстве начальной школы.

Ключевые слова:

эмоциональный интеллект; младшие школьники; факторы развития эмоционального интеллекта; инклюзивное пространство.

Resume:

Huz Volodymyr, Huz Nataliya. The main factors of the development of emotional intelligence in junior schoolchildren in the inclusive space of primary school.

The article highlights an important issue of the development of emotional intelligence in primary school children as an important component of personality formation.

The basic concepts of the research topic are revealed. The emotional sphere as an important component of the development of "emotional intelligence" of the personality of a junior schoolchild is analyzed. It is proved that the study of emotional manifestations of children and the development of emotional intelligence in primary schoolchildren with special educational needs is the most important issue, especially in the period of their adaptation to the educational environment of primary school. It is relevant in the light of psychological and pedagogical approach to solve the problem of socialization of such children in society by increasing the level of perception and understanding primarily of themselves as individuals and others, and, very important, to solve the problem of emotional health of the child.

The paper also found that a high level of emotional intelligence affects a child's well-being. Such children are able to regulate their own emotions, they are less prone to stressful circumstances and socially adapted. Children who have a low level of emotional intelligence are more likely to face various difficulties at school; they may have problems with mental development. The child, feeling all the emotions on himself, understanding them, recognizing the emotions of others, becomes more developed in understanding such concepts as "self-control", "self-regulation of emotions", etc.

It is noted that the early school age is a favorable period for the development of the individual's ability to differentiate and further recognize the emotional states, feelings and experiences of both themselves and others. Junior schoolchildren are able to understand and recognize familiar emotions that have arisen throughout life. It is established that the source of emotions and feelings of junior schoolchildren is the leading educational and play (which is still important) activities. During each important activity, there is a positive and negative experience of feelings, which further affects the behavior, activities, and personality development.

Theoretical analysis of the scientific literature has also identified factors in the development of emotional intelligence.

A promising area of research will be an experimental study of the level of the development of emotional intelligence in primary schoolchildren in the inclusive space of primary school.

Key words:

emotional intelligence, junior schoolchildren, factors of emotional intelligence development, inclusive space.

Постановка проблеми. У період значних в Україні активно відбувається утвердження соціально-економічних і духовних зрушень особистості як найвищої соціальної цінності, що

виявляється у створенні умов для найповнішого розвитку її здібностей, задоволення широких потреб, гармонізації міжособистісних стосунків на різних рівнях. Реалізація цих умов залежить також і від якостей самої особистості, а саме – її здатності вільно орієнтуватися в соціальному просторі, розуміти особливості розвитку й самореалізації, оволодівати новітньою науковою інформацією. Сучасне суспільство як динамічний соціальний організм зі своєю різнобічністю функціонування, зростанням системних змін зумовлює потребу розвитку рівня емоційного інтелекту людини, здатної до ефективної соціальної адаптації та успішної самореалізації.

Саме тому формування емоційного інтелекту вже в дитячому віці є дуже важливим, особливо в молодшому шкільному віці, який є сенситивним періодом розвитку дитини, оскільки в цей час емоційна сфера поступово стає довільною, інтенсивно розвиваються пізнавальні процеси, на новий рівень виходить міжособистісне спілкування. Цей віковий період характеризується оволодінням соціальним простором людських стосунків через спілкування з дорослими, а також через побудову стосунків з однолітками.

Емоційна компетентність дає школярам змогу краще розуміти емоційне життя людей, досягати успіху в спілкуванні з вчителями й однолітками, долати конфлікти, розуміти себе, свої бажання й потреби, причини власних вчинків, а також ставити перед собою цілі й реалізовувати їх. Усе це позитивно впливає на поведінку в школі й поза нею, а також на ефективне засвоєння знань, а отже, і на успішну навчальну діяльність.

Діти з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють як свої емоції, так і почуття інших людей, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою, а тому в суспільстві їхня поведінка більш адаптивна й вони легше досягають своєї мети у взаємодії з оточенням. Розвиваючи емоційний інтелект, можна знайти баланс між розумом і почуттями й наблизитись до відчуття гармонії в житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою емоційного інтелекту займалися Дж. Мейєр, П. Селовей, Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Д. Гоулман, Т. Березовська, Д. Люсин, І. Андреева. Емоційний інтелект важливий для вивчення психологічних питань особистості, тому необхідна цілеспрямована діяльність із розвитку емоційної сфери, на чому наголошено в працях таких дослідників, як І. Андреева, Х. Вайсбах, У. Дакс, В. Зарицька, Є. Носенко, Н. Коврига, А. Чеботар, Є. Яковлева та інші.

Учені розробили декілька моделей емоційного інтелекту (Д. Гоулман, Дж. Мейєр, Д. Карузо,

Д. Люсин, П. Селовей, Р. Бар-Он та інші), дослідили його вплив на успішність у різних видах діяльності (А. Петровська, І. Єгоров, С. Дерев'янка та інші), запропонували методiku та методи вивчення емоційного інтелекту (І. Андреева, Д. Люсин, Е. Носенко, М. Манойлова, Н. Коврига, О. Власова, Т. Березовська, В. Шадриков, І. Плужников та інші).

Особливо важливим є розвиток емоційного інтелекту в процесі взаємодії дітей в інклюзивному просторі. Розвиток емоційного інтелекту, рівень самоконтролю та міжособистісні потреби відіграють важливу роль у становленні особистості дитини з особливими потребами загалом і в розв'язанні актуальних питань соціальної взаємодії всіх суб'єктів освітнього простору зокрема.

Емоції грають ще одну важливу роль – забезпечення соціальної підтримки. Перебуваючи під впливом стресової ситуації, дитина відчуває потребу поділитись своїм емоційним досвідом, отримати соціальну підтримку та пораду з приводу предмета своїх переживань. Важливою також є робота команди психолого-педагогічного супроводу, націлена на розвиток емоційного інтелекту школярів (спроможність дитини гальмувати небажані або неадекватні вияви, дотримуватись правил соціальної поведінки; здатність до співпереживання; уміння усвідомлювати та відкрито висловлювати власні почуття, встановлювати зв'язки між емоційним станом і причиною, що його зумовили; вироблення навичок співробітництва, роботи в команді; розуміння особливостей різних людей і поважне ставлення до них). Так формується толерантне ставлення людини до людини, дорослого – до дитини, дитини з нормальним розвитком – до однолітка з особливими освітніми потребами й суспільства до тих, хто потребує особливої уваги.

Отже, розвиток емоційного інтелекту молодших школярів – надзвичайно важливе й актуальне завдання, особливо у світлі психолого-педагогічного підходу до розв'язання проблеми соціальної адаптації дітей у суспільстві шляхом підвищення їхнього рівня сприйняття й розуміння іншої людини як особистості. Вагомість цього завдання визначається також необхідністю подолання проблеми емоційного здоров'я дитини в інклюзивному просторі початкової школи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних чинників розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в інклюзивному просторі початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше в науковій психології модель емоційного інтелекту була розроблена П. Селовеєм та

Дж. Мейером у 1990 р. Ці дослідники ввели в психологію поняття «емоційний інтелект» та визначили його як «здатність відстежувати власні та чужі почуття та емоції, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для того, щоб спрямовувати своє мислення та дії» (Mayer, & Salovey, 1993; Запорожец, 1986).

Фундаментальним підґрунтям концепції стали роботи Р. Торндайка («соціальний інтелект»); Д. Векслера (інтелектуальні та неінтелектуальні компоненти психіки (афективні, особистісні та соціальні); Г. Гарднера (множинний (внутрішньоособистісний та міжособистісний) інтелект), Р. Бар-Он (емоційна культура особистості) тощо.

У своїй моделі емоційного інтелекту Дж. Мейер і П. Селовей (Mayer, & Salovey, 1993) виокремили чотири складники, що мають рівнево-ієрархічний характер і послідовно розвиваються в онтогенезі: 1) сприйняття, оцінка та вираження (ідентифікація) емоцій; 2) використання емоцій для підвищення ефективності мислення й діяльності; 3) розуміння й аналіз емоцій; 4) свідоме управління емоціями для особистісного зростання й оптимізації міжособистісних стосунків. Отже, емоційний інтелект допомагає аналізувати міжособистісні взаємини на основі розуміння емоцій і почуттів інших, вибудовувати лінію поведінки в потрібному напрямі. Усе це сприяє конструктивній взаємодії з іншими людьми і, як наслідок, гармонійному співіснуванню в соціумі.

Д. Гоулман (2010) визначає емоційний інтелект як сукупність чинників, які дають змогу особистості відчувати, мотивувати себе, регулювати настрій, контролювати імпульсивні вияви, утримуватися від фрустрації і в такий спосіб досягати успіху в повсякденному житті, виявити свій інтелект (с. 37).

Американський психолог Н. Холл, на якого посилаються у своїх роботах В. Зарицька (2010), а також М. Кузнецов, та Н. Діомідова (2017), визначає емоційний інтелект як спроможність розуміти відмінності між позитивними та негативними емоціями і навіть між різними позитивними емоціями, що допомагає налагоджувати конструктивний діалог і взаємини. Основними складниками емоційного інтелекту, на думку вченого, є: емоційна обізнаність, керування своїми емоціями, самомотивація, емпатія, здатність до розпізнавання емоцій інших людей тощо.

Ізраїльський психолог Р. Бар-Он (Bar-On, 2000), твердить, що емоційний інтелект – це «сукупність емоційних, особистих та соціальних здібностей, які впливають на загальну здатність ефективно долати тиск навколишнього

середовища й відповідати на вимоги часу» (р. 188). Дослідник виокремлює п'ять складників емоційного інтелекту:

1) пізнання себе, усвідомлення власних емоцій і пов'язані з цим упевненість у собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність;

2) навички міжособистісного спілкування на основі емпатії та соціальної відповідальності;

3) здатність до адаптації, гнучкість реагування, конструктивне розв'язання проблем;

4) управління стресовими ситуаціями, контроль за імпульсивністю, стійкість до стресу;

5) переважно позитивний настрій, відчуття щастя, оптимізм.

Українська дослідниця О. Власова (2004) визначає емоційний інтелект як емоційно-когнітивну здатність, що полягає в емоційній сенситивності, обізнаності та спроможності керувати емоціями, що дають змогу людині контролювати почуття психічного здоров'я, внутрішню гармонію та високу якість особистого життя.

Д. Люсин (2004), Е. Носенко (2003) твердять, що емоційний інтелект – це форма виявлення позитивного ставлення людини: 1) до світу (оцінювання його як такого, у якому людина може здійснювати успішну життєдіяльність); 2) до інших людей (що заслуговують на доброзичливе ставлення); 3) до себе (здатність самостійно визначати цілі власної життєдіяльності, активно їх реалізовувати та бути гідним самоповаги). Це забезпечує здатність взаємодіяти з внутрішнім світом своїх почуттів і бажань або, іншими словами, здатність до розуміння своїх та чужих емоцій і керування ними.

Здатність до розуміння емоцій охоплює такі основні аспекти: 1) людина може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання у себе або в іншої людини; 2) може ідентифікувати емоцію, тобто встановити, яку саме емоцію відчуває вона сама або інша людина і знайти для неї словесне вираження; 3) розуміє причини, що зумовили цю емоцію, і наслідки, до яких вона може призвести. Здатність до керування емоціями означає, що: 1) людина може контролювати інтенсивність емоцій, зменшуючи надмірно сильні емоції; 2) може контролювати зовнішнє вираження емоцій; 3) може, за необхідності, довільно викликати певну емоцію тощо (Лурия, 2006).

І. Андреева (2006) виділяє в структурі емоційного інтелекту наявність емоцій, які мотивують когнітивну діяльність, пов'язану з емоційною сферою, точніше з розпізнаванням, вираженням, розумінням і засвоєнням емоцій.

В. Зарицька (2010) розробила структуру емоційного інтелекту, що містить чотири базові компоненти: розуміння власних емоцій;

самоконтроль і саморегуляція емоцій; розуміння емоцій інших; використання емоцій у спілкуванні та діяльності. Для визначення рівня розуміння власних емоцій виділені такі показники здатностей: розпізнавати власні емоції, оцінювати свій емоційний стан, визначати причину виникнення емоцій, пояснювати значення емоцій, позитивно сприймати оцінку своїх емоцій іншими. Для визначення рівня самоконтролю і саморегуляції емоцій розроблено таку систему здатностей: стримувати емоції, виявляти емоції, відповідно до ситуації, зберігати спокій у складних ситуаціях, контролювати свої емоції, регулювати власні емоції. Для визначення рівня розуміння емоцій інших людей В. Зарицька (2010) запропонувала такі показники: здатність усвідомлювати емоційні стани інших, розуміти невисловлені емоції інших, здатність до емпатії, здатність позитивно впливати на емоційні стани інших, передбачати силу емоцій інших, їх тривалість, наслідки. Для визначення рівня здатності використовувати емоції служать такі показники: емоційна стійкість, здатність до екстравертної чутливості, гнучкість вияву в спілкуванні, домінування позитивних емоцій, здатність зближуватись із людьми на емоційній основі.

Аналіз зазначених вище підходів дає змогу твердити, що особистості, які мають високий рівень емоційного інтелекту, володіють здібностями до розуміння емоцій (власних та інших людей), вияву емоцій та керування емоційною сферою, що зумовлює більш високу адаптивність та ефективність у спілкуванні та діяльності. Отже, у людей із розвиненим емоційним інтелектом наявна внутрішня гармонія та висока стресостійкість, здатність будувати та підтримувати відносини, конструктивна позиція в процесі подолання конфліктів, а також розвиваються навички переконання та впливу на інших, здатність ефективно працювати в команді та керувати нею, незалежність від чужої похвали, здатність протистояти маніпуляціям.

Під час створення гармонійної атмосфери в освітньому середовищі важливим критерієм є емоційний інтелект, який у шкільному віці набуває особливої значущості, оскільки в цей період виявляється активне емоційне ставлення особистості до себе та інших. Навчальна діяльність сприяє вдосконаленню самосвідомості, здатності до рефлексії й децентралізації (уміння поставити себе на місце однокласника чи вчителя, урахувати їхні потреби та почуття). Шкільний період життя дітей відрізняється значною чутливістю та гнучкістю психічних процесів, а також глибоким інтересом до внутрішнього світу.

Молодший шкільний вік – найбільш сприятливий період для розвитку емоційної сфери, культури почуттів особистості. У цьому віці водночас із загальним розумовим розвитком учнів удосконалюється й діяльність їхнього аналізаторного апарату. Розвинений «апарат відчуттів» дає учням можливість пізнавати множинність властивостей предметів, явищ природи, продуктів / продукції людської діяльності, сприяє тому, що діти стають більш чутливими до гармонійних і дисгармонійних сполучень кольорів, звуків, рухів тощо. Підвищена чутливість, тобто чутливість молодших учнів, зумовлена художнім типом їхньої особистості, для якої характерні: схильність до естетичної та художньої діяльності; вразливість, емоційність, образність сприймання, тобто якості, властиві діячам мистецтва і талановитим слухачам музики, читачам художніх творів і глядачам. Зростає й рівень естетичних переживань дітей, збагачуються їхні почуття, підвищується загальна культура. Сенсорна відкритість, емоційна чутливість, особлива сприйнятливості молодших учнів до мистецтва стають основою розвитку в них спостережливості, естетичних почуттів, що є необхідним для виховання емоційної культури (Савченко, 2014).

Процес розвитку емоційного інтелекту має свої особливості: основні його структурні елементи починають розвиватись у молодшому шкільному віці і не зникають, а вдосконалюються впродовж шкільного навчання, тому на час завершення процесу навчання молода людина має змогу досягти такого рівня розвитку, зокрема й розвитку емоційного інтелекту, щоб у дорослому житті успішно продовжувати навчання, організовувати позитивне спілкування з новими людьми в нових соціальних умовах, вступати в соціальні зв'язки під час практичної діяльності (Андреева, 2006).

У молодшому шкільному віці емоційні стани стають більш тривалими, більш стійкими і глибокими. У молодших школярів виникають постійні інтереси, тривалі дружні стосунки, засновані на цих спільних, уже досить стійких інтересах. Молодший шкільний вік вважається чутливим періодом формування емоційного інтелекту, оскільки природна потреба в емоційному сприйнятті навколишнього світу в цей час доповнюється у школярів активним інтелектуальним розвитком, акцент на якому відрізняє навчальну діяльність у початковій школі від дошкільної освіти.

Якщо розглядати періоди формування емоційного інтелекту дитини, то від 6 до 12 років вона вчиться вибудовувати свої «кордони» у взаємодії з оточенням. На цьому етапі вже можуть бути використані всі напрями емоційного

інтелекту, а саме: сприйняття та ідентифікація емоцій (власних та інших людей); фасилітація мислення (здатність до емоційної стимуляції мислення); розуміння емоцій, що полягає в здатності до розв'язання емоційних проблем; керування власними емоціями та почуттями інших людей (Савченко, 2014).

Молодші школярі ще на низькому рівні усвідомлюють власні переживання й не завжди здатні зрозуміти причини їх виникнення. Емоційними реакціями дитини на труднощі, які можуть виникати в освітньому середовищі, є гнів, страх, образ.

Проблема розвитку емоційного інтелекту в інклюзивному просторі початкової школи є актуальною і потребує нагального розв'язання (Порошенко, 2019; Таранченко, 2017). Високий рівень емоційного інтелекту дає змогу дитині опрацьовувати всі види інформації, які пов'язані з емоціями; використовувати емоції для полегшення різних когнітивних процесів, наприклад, таких, як мислення й подолання проблем; зважати на зміни свого настрою для того, щоб упоратися з тим чи іншим завданням, що є актуальним на певному етапі; бути уважним до найдрібніших змін усередині себе й навколо; керувати емоціями, тобто регулювати як власні емоції, так й ті, що властиві іншим людям (Запорожець 1986; Кузнецов, & Діомідова, 2017).

Багато дітей під час адаптації до інклюзивного простору потребує підтримки й допомоги дорослих щодо розуміння їхніх проблем і переживань (Колпаєва, & Савчук, 2011). У молодшому шкільному віці у дітей особливо активно формуються довільність, внутрішній план дій, розвивається здатність до рефлексії. На цьому етапі дитина може успішно опановувати засоби і способи аналізу власної поведінки та поведінки інших людей. Зазвичай діти з розвиненим емоційним інтелектом мають більш високу самооцінку, вони впевнені в собі, швидко адаптуються до нових обставин, успішніше навчаються й мають повагу серед своїх однолітків. Крім цього, вони ефективніше діють в конфліктних ситуаціях і виявляють менше неспокою.

Теоретичний аналіз наукової літератури дав змогу нам виокремити чинники розвитку емоційного інтелекту: біологічні (рівень емоційного інтелекту батьків; спадкові задатки емоційної здатності; властивості темпераменту) та соціальні (ступінь розвитку самосвідомості, самоставлення та самооцінки; рівень освіти батьків і сімейного доходу; емоційно благополучні відносини між батьками; гендерні особливості виховання тощо), а також чинники, що впливають на загальний рівень розвитку емоційного інтелекту (Бандура, 2000; Березюк, 2008, с. 194–196).

Зауважимо, що в поширених технологіях розвивального навчання (В. Давидов, Л. Занков, Б. Ельконін) використовується принцип опори на емоційну сферу дитини: формування пізнавального інтересу здійснюється через особливості організації навчального процесу, які припускають і наявність у молодших школярів колективних емоційних переживань (Андреева, 2006; Четверик-Бурчак, 2011).

У праці «Емоційний інтелект» Д. Гоулман (2010) наводить думку доктора педагогічних наук, професора Державного університету Огайо Колумбус (США) М. Чошанова про те, що розвиток емоційного інтелекту в процесі навчання передбачає використання відповідних способів навчальної діяльності. Так, наприклад, для розвитку емоційного інтелекту, який охоплює два аспекти – міжособистісний і внутрішньо-особистісний – можна застосовувати такі форми роботи:

- міжособистісний інтелект добре розвивається в процесі навчання в малих групах, парах, роботі в командах, виконанні групових проєктів, взаємонавчання;

- розвиток внутрішньоособистісного інтелекту передбачає використання індивідуалізованих методик навчання, прийомів розвитку саморегуляції, самоконтролю і самооцінки, застосування методик медитації, формування здібностей до рефлексивного мислення, метапізнання, розвиток інтуїтивних здібностей учнів.

У цей віковий період у дитини активно розвиваються соціальні емоції, такі, як самолюбство, почуття відповідальності, почуття довіри до людей і здатність до співчуття. Саме в умовах самостійного спілкування дитина відкриває для себе різноманітні стилі можливої побудови стосунків. Розсудливе й афективне ставлення до правил, моральних норм розвивається у дитини через емоційно-оцінне ставлення до неї дорослого (Савченко, 2014).

Позитивний результат дає систематична спільна робота вчителів початкових класів та практичного психолога з розвитку емоційно-вольової компетентності у дітей. Основними методами розвитку емоційного інтелекту є: спільна діяльність дітей, гра, арттерапія.

Під час спільної діяльності слід навчати дітей узгоджувати свої дії з діями інших, виробляти навички спілкування і співпраці, доброзичливо ставитися до однолітків, звертати увагу на стан того, хто поруч.

Важливо, щоб педагог знав і враховував загальні закономірності розвитку емоційної сфери дитини:

- цілісне світовідчуття формується лише тоді, коли дитина не тільки аналізує події, а й ставиться до них емоційно;

- емоційно значущі для дитини ситуації спонукають її до самовираження;
- емоції створюють основу нових знань;
- емоційно забарвлені знання мотивують дитину до подальшого пізнання, вивчення, дослідження;

- освіта, що спирається на емоційну сферу людини, сприяє розвитку ціннісного ставлення до знань, світу, інших людей.

Висновки. Сучасна стратегія навчання та виховання молодого покоління в Україні спрямована на гармонійний розвиток особистості, створення сприятливого освітнього середовища для розкриття та реалізації особистісного потенціалу всіх суб'єктів освітнього процесу. У віковій та педагогічній психології молодший шкільний вік посідає особливе місце: у ньому опановується навчальна діяльність, формується довільність психічних функцій, виникають рефлексія, самоконтроль, а дії починають співвідноситися з внутрішнім планом. Саме

молодший шкільний вік із його емоційною чутливістю до подій що відбуваються, чуттєвою забарвленістю сприйняття, уяви, розумової та фізичної діяльності, безпосередністю й відвертістю щодо виявлення своїх чуттєвих переживань є сенситивним для впливу на розвиток і формування емоційного інтелекту.

Розвиток емоційного інтелекту в молодшому віці дає змогу: формувати у дітей уміння адекватно сприймати себе в контексті взаємин з іншими, позитивно дивитися на навколишній світ; активізувати інтерес до якісної взаємодії з однолітками; навчати конструктивно розв'язувати проблеми, розуміти самого себе як особистість. Варто зазначити, що високий рівень емоційного інтелекту всіх учасників освітнього простору набагато підвищує ефективність діяльності дитини з особливими освітніми потребами в різних соціальних сферах і здатність її відчувати себе щасливою.

Список використаних джерел

- Андреева, И. Н. (2006). Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологи*, 3, 78–86.
- Бандура, А. (2003). *Теория социального научения* (Пер. с англ.). С-Петербург: Евразия. 320 с.
- Березюк, Г. (2008). Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського ун-ту*. С. 20–23.
- Божович, Л. И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте*. Москва: Просвещение. 464 с.
- Бредбери, Т., & Дж. Гривз (2011). *Эмоциональный интеллект 2.0*. П. Миронов (Пер.). (2-е изд.). Москва: Манн, Иванов и Фербер. 208 с.
- Борисенко, В. М., & Заріська, В. В. (2015). Теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння феномену «емоційна компетентність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 6, 67–78.
- Власова, О. І., & Березюк, М. А. (2004). Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтраіндивідуальної властивості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць*. Луганськ: Вид-во СХУ, 2(7), 175–181.
- Гоулман, Д. (2010). *Эмоциональный интеллект*. А. П. Исаева (Пер.). Москва: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ. 478 с.
- Запорожец, А. В. (1986). *Избранные психологические труды: в 2 томах*. (Т. 2: Психическое развитие ребенка). Москва: Педагогика. 320 с.
- Заріська, В. В. (2010). *Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки: монографія*. Запоріжжя: КПУ. 304 с.
- Колпаєва, А. А., & Савчук, Л. О. (2011). *Діти з особливими потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посіб.* (вид. доп. та перероб.). Київ: Видавнича група «Атопол». 274 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).
- Кузнецов, М. А., & Діомідова, Н. Ю. (2017). *Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту*. Харків: «Діса плюс». 189 с.
- Лурія, А. Р. (2006). *Основы нейропсихологии*. Москва: Академия. 384 с.
- Люсин, Д. В. (2004). Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования*. Д. В. Люсин

References

- Andreeva I.N. (2006). Emotional Intelligence: A Phenomenon Study. *Psychologists' Questions*, 3, P. 78–86. [in Russian]
- Bandura A. (2003). *Social Learning Theory* (Translated from English). St. Petersburg: Eurasia, 320 p. [in Russian]
- Berezyuk G. (2008). Emotional intelligence as a determinant of the internal freedom of particularity. *Psychological Studios of Lviv University*, P. 20–23. [in Ukrainian]
- Bozovic L.I. (1968). *Personality and its formation in the child's age*. Moscow: Prosveshchenie, 464 p. [in Russian]
- Bradbury T., Greaves J. (2011). *Emotional Intelligence 2.0*. P. Mironov (Trans.). (2nd ed.). Moscow: Mann, Ivanov and Ferber, 208 p. [in Russian]
- Borisenko V.M., Zaritska V.V. (2015). Theoretical analysis of scientific approaches to the understanding of the phenomenon of “emotional competence”. *Naukoviy Visnik of the Kherson State University. Series “Psychological Sciences”*, 6, P. 67–78. [in Ukrainian]
- Vlasova O. I., Berezyuk M. A. (2004). Theoretical and methodical basis of the advancement of the social intelligence as an intraindividual power of the specialty. *Theoretical and applied problems of psychology: coll. of scientific works*. Luhansk: SNU publisher, 2 (7), P.175–181. [in Ukrainian]
- Goleman D. (2010). *Emotional intellect*. A.P. Isaeva (Trans.). Moscow: AST MOSCOW; Vladimir: VKT, 478 p. [in Russian]
- Zaporozhets A.V. (1986). *Selected psychological works: in 2 volumes*. (V. 2: Mental development of the child). Moscow: Pedagogy, 320 p. [in Russian]
- Zaritska V.V. (2010). Theoretical and methodological bases for the development of emotional intelligence in the context of professional training: monograph. *Zaporizhzhya: KPU*, 304 p. [in Ukrainian]
- Kolpaeva A.A., Savchuk, L.O. (2011). *Children with special needs and organization of their knowledge: science.-method. manual*. Kyiv: Editorial group “Atopol”, 274 p. (Series “Inclusive coverage”). [in Ukrainian]
- Kuznetsov M. A., Diomidova N. Yu. (2017). *Emotional intellect as an official of psycho-motional states of students in the conditions of examination*. Kharkiv: “Disa plus”, 189 p. [in Ukrainian]
- Luria A.R. (2006). *Fundamentals of Neuropsychology*. Moscow: Academy, 384 p. [in Russian]

- & Д. В. Ушакова (Ред.). Москва: Ин-т психологии РАН. С. 29–36.
- Носенко, Е. Л., & Коврига, Н. В. (2003). *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монографія*. Київ: Вища школа. 126 с.
- Огаренко, І. В. (2011). Особливості прояву емоцій у молодшому шкільному віці. *Сучасна психологія: актуальність проблеми й тенденції розвитку: матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф.* (28 січня 2011). Запоріжжя: КПУ. С. 15–17.
- Порошенко, М. А. (2019). *Інклюзивна освіта: навч. посіб.* Київ: ТОВ «Агентство «Україна». 300 с.
- Савченко, Ю. Ю. (2014). Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 12, 12–16. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_12_5.
- Таранченко, О. М. (2017). Соціальне інтегрування: ключовий концепт інклюзії. *Особлива дитина: Навчання і виховання*, 3(83), 7–15.
- Четверик-Бурчак, А. Г. (2011). Механізми впливу емоційного інтелекту на психічне здоров'я особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія»*, 47, 47–54.
- Bar-On, R. (2000). *Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. Handbook of emotional intelligence*. R. Bar-on & J. D. A. Parker (Eds.). San Francisco: Jossey Bass. P. 187–231.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, Vol. 17, N 4. P. 433–442.
- Shevchenko, Y., Dubiaha, S., Melash, V., Fefilova, T., & Saenko, Y. (2020). The role of teachers in the organization of inclusive education of primary school pupils. *International Journal of Higher Education*, 9(7), 207–216.
- Lyusin D.V. (2004). Modern concepts of emotional intelligence. Social intelligence. Theory, measurement, research. D. V. Lyusin, D. V. Ushakova (Ed.). Moscow: Institute of Psychology RAS, P. 29–36. [in Russian]
- Nosenko E.L., Kovriga N.V. (2003). Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions: monograph. Kiev: Vishcha shkola, 126 p. [in Ukrainian]
- Ogarenko I.V. (2011). Features of expression of emotions in primary school age. Modern psychology: urgency of the problem and development trends: materials of scientific conf. (January 28, 2011). Zaporizhzhie: KPU, P. 15–17. [in Ukrainian]
- Poroshenko M.A. (2019). Inclusive education: textbook. Kyiv: Ukraine Agency LLC, 300 p. [in Ukrainian]
- Savchenko Yu. Yu. (2014). Development of emotional intelligence of primary school students. Education and development of a gifted personality, 12, P.12–16. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2014_12_5. [in Ukrainian]
- Taranchenko O.M. (2017). Social integration: a key concept of inclusion. *Special Child: Education and Upbringing*, 3 (83), P.7–15. [in Ukrainian]
- Chetverik-Burchak A. G. (2011). Mechanisms of the influence of emotional intelligence on a person's mental health. *Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University, series "Psychology"*, 47, P.47–54. [in Ukrainian]
- Bar-On R. (2000). Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory. *Handbook of emotional intelligence*. R. Bar-On & J. D. A. Parker (Eds.). San Francisco: Jossey Bass. P. 187–231. [in English]
- Mayer J. D., Salovey P. (1993). The intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, Vol. 17, N 4. P. 433–442. [in English]
- Shevchenko Yu., Dubiaha S., Melash V., Fefilova T., Saenko, Yu. (2020). The role of teachers in the organization of inclusive education of primary school pupils. *International Journal of Higher Education*, 9 (7), P.207–216. [in English]

Відомості про авторів:
Гузь Володимир Васильович

vv24.org@ukr.net
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

Гузь Наталія Василівна
nata.guz1824@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/26/83/89

Матеріал надійшов до редакції 25. 04. 2021 р.
Прийнято до друку 26. 05. 2021 р.

Information about the authors:
Huz' Volodymyr Vasyliovych

vv24.org@ukr.net
Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

Huz Nataliya Vasyilivna
nata.guz1824@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/26/83/89

Received at the editorial office 25. 04. 2021.
Accepted for publishing 26. 05. 2021.